

Psychologiczne, społeczne i prawne przesłanki do działań w zakresie profilaktyki przemocy seksualnej wobec dzieci i młodzieży

Agnieszka Ewa Łyś^a, Kamilla Bargiel-Matusiewicz^a,
Krzysztof Kuligowski^b, Anna Studzińska^c

^aWydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

^bWydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego

^cWyższa Szkoła Finansów i Zarządzania

W artykule zawarto przegląd badań dotyczących profilaktyki przemocy seksualnej wśród młodzieży. Szczególny nacisk położono na mity na temat zgwałceń (rape myths) i ich modyfikowanie na drodze edukacji. Przedstawiono również inne metody, w tym zweryfikowane empirycznie – np. bystander intervention, a także aspekty prawne profilaktyki przemocy seksualnej wśród młodzieży i działania podejmowane przez polskie organizacje pozarządowe w tej kwestii. Podkreślono rolę edukacji seksualnej w zapobieganiu przemocy seksualnej wśród młodzieży.

SŁOWA KLUCZOWE:

PRZEMOC SEKSUALNA WŚRÓD MŁODZIEŻY, MITY NA TEMAT ZGWAŁCEŃ, EDUKACJA SEKSUALNA

Światowa Organizacja Zdrowia (World Health Organisation, WHO) definiuje przemoc jako „intencjonalne użycie siły fizycznej lub władzy, rzeczywistej bądź będącej treścią groźby, przeciwko osobie, grupie lub społeczności, która prowadzi, bądź z dużym prawdopodobieństwem może doprowadzić do zranienia, śmierci, krzywdy psychologicznej, zakłócenia rozwoju lub deprivacji” (WHO, 2016, s. 4). Jeśli chodzi o przemoc seksualną, WHO wymienia szerokie spektrum

należących do niej zachowań: różne rodzaje gwałtu (gwałt popełniony przez obcą osobę, gwałt popełniony przez znajomą osobę, gwałt na randce, gwałty wojenne), molestowanie seksualne (w tym żądanie usług seksualnych w zamian za możliwość podjęcia pracy lub oceny szkolnej), wykorzystanie seksualne dziecka, zmuszanie do prostytucji i związany z tym handel ludźmi, wymuszone małżeństwa oraz czyny przeciwko integralności seksualnej kobiet, jak okaleczanie narządów płciowych (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002; WHO, 2016).

SKALA ZJAWISKA PRZEMOCY SEKSUALNEJ

Badacze i praktycy zajmujący się problematyką przemocy seksualnej od lat alarmują, że ten problem jest o wiele powszechniejszy, niż wynika ze statystyk policyjnych. W badaniu przeprowadzonym przez Fundację Ster z udziałem reprezentatywnej pod względem wieku, wykształcenia i wielkości miejscowości zamieszkania grupy 447 polskich kobiet wykazano, że ponad 22% badanych doświadczyło zgwałcenia, a drugie tyle – próby gwałtu (Grabowska, Rawłuszko, 2016). Okazało się również, że jedynie 10% z tych kobiet zdecydowało się zgłosić sprawę na policję. Podobny odsetek zgwałceń kobiet odnotowano w USA (Smith i in., 2017).

Na uwagę zasługuje nie tylko skala przemocy seksualnej wśród dorosłych, ale także wśród dzieci i młodzieży. W ogólnopolskim badaniu wykazano, że 9% dzieci i nastolatków w wieku 11–17 lat doświadczyło wykorzystania seksualnego bez kontaktu fizycznego, a 6% – wykorzystania seksualnego z kontaktem fizycznym. Warto jednak pamiętać, że nastolatki bywają nie tylko ofiarami, ale też sprawcami przemocy seksualnej. Według tego samego badania bowiem 3,6% dziewczyn i 1,3% chłopców doświadczyło wykorzystania seksualnego przez rówieśnika (Włodarczyk, Makaruk, 2013).

PRZYCZYNY PRZEMOCY SEKSUALNEJ

W celu opracowania metody profilaktyki warto najpierw przyjrzeć się przyczynom problemu. Niektórzy uczeni koncentrują się na biologicznych przyczynach przemocy seksualnej. W prowadzonym przez 37 lat badaniu podłużnym wśród szwedzkich przestępców seksualnych i członków ich rodzin wykazano, że poziom skłonności do przemocy seksualnej w 40% wyjaśniają czynniki genetyczne (Långström, Babchishin, Fazel, Lichtenstein, Frisell, 2015). Inni badacze kładą nacisk na czynniki osobowościowe, takie jak poszukiwanie doznań oraz skłonność do dominacji i agresji (Toates, Smid, van den Berg, 2017). Ward i Beech (2006) starali się połączyć czynniki

biologiczne i środowiskowe, ujmując je za pomocą zintegrowanej teorii napaści seksualnej (*Integrated Theory of Sexual Offending*). Jeszcze inni badacze koncentrują się natomiast na kwestiach socjokulturowych, dla których kluczowe pojęcia to *kultura gwałtu* i *mity na temat zgwałceń*.

Pojęcie kultury gwałtu wprowadziła do piśmiennictwa Hermann (1984), która – opisując ówczesne realia USA – uznała, że kultura amerykańska to kultura gwałtu. Badaczka podkreślała, że prawo, według którego zmuszanie żony do aktywności seksualnej przez męża nie jest gwałtem, sugeruje, że kobieta jest własnością mężczyzny. W niektórych stanach USA aż do 1993 r. system prawny nie uznawał bowiem zjawiska gwałtu małżeńskiego (McMahon, 2005).

Z kulturą gwałtu wiążą się mity na temat zgwałceń (*rape myths*). Jednym z nich jest przekonanie, że typowy sprawca gwałtu jest dla ofiary obcą osobą. Badania pokazują jednak, że zdecydowana większość sprawców zgwałceń to osoby znane wcześniej ofiarom (Grabowska, Rawłuszko, 2016; Moyano, Monge, Sierra, 2017; Sarmiento, 2011; Waterhouse, Reynolds, Egan, 2016). Wiele mitów związanych jest z obwinianiem ofiar i sugerowaniem, że sprowokowały one gwałtciciela, np. skąpym strojem czy zachowaniem spowodowanym użyciem alkoholu (Chudasama, Kadri, Zalavadiya, Joshi, Bhola, 2013; Saunders, 2012). Innym mitem jest przekonanie, że ofiarą gwałtu może paść tylko kobieta, tymczasem według amerykańskich danych 1,5% mężczyzn w jakimś momencie życia doświadczyło zgwałcenia (Smith i in., 2017).

Pierwszym naukowym ujęciem mitów na temat zgwałceń było badanie przeprowadzone przez Burt (1980). Okazało się, że akceptacja mitów na temat zgwałceń – zdefiniowanych jako stereotypowe, pełne uprzedzeń lub fałszywe przekonania dotyczące zgwałceń, ofiar zgwałceń i gwałtcicieli – koreluje ze stereotypowym widzeniem ról płciowych, akceptacją przemocy interpersonalnej oraz antagonistycznymi poglądami na temat seksu (*adversarial sexual beliefs*), czyli przekonaniem, że relacje seksualne muszą wiązać się z wykorzystywaniem i manipulacją. Burt (1980) wykazała także dodatnią korelację akceptacji mitów na temat zgwałceń z wiekiem, a ujemną – z wykształceniem.

W późniejszych badaniach wykazano powiązanie akceptacji mitów na temat zgwałceń z ekspozycją na przemoc w dzieciństwie (Debowska, Boduszek, Dhingra, DeLisi, 2016; Debowska, Boduszek, Dhingra, Kola, Meller-Pruniska, 2015), psychopatią i innymi cechami ciemnej triady (Debowska i in., 2015; Jonason, Girgis, Milne-Home, 2017; Watts, Bowes, Latzman, Lilienfeld, 2016), usprawiedliwianiem systemu (Chapleau, Oswald, 2014; Papp, Erchull, 2017), wiarą w sprawiedliwość świata (Russell, Hand, 2017; Sakalli-Uğurlu, Yalçın, Glick, 2007; Strömwall, Alfredsson, Landström, 2013; Vonderhaar, Carmody, 2014), orientacją na dominację

społeczną (Hantzi, Lampridis, Tsantila, Bohner, 2015), prawicowym autorytaryzmem (Giovannelli, Jackson, 2013; Hantzi i in., 2015) oraz seksizmem (Aosved, Long, 2006; Chapleau, Oswald, Russell, 2007; Cooper Stoll, Lilley, Pinter, 2017; Page, 2008; Rebeiz, Harb, 2010; Sakalli-Uğurlu i in., 2007).

Badania te – podobnie jak większość badań nad akceptacją mitów na temat zgwałceń – były prowadzone wśród dorosłych. Seksizm może być jednak predyktorem akceptacji mitów na temat zgwałceń także wśród młodzieży, co wykazano np. wśród norweskich nastolatków (Bendixen, Kennair, 2017). Badanie przeprowadzone z udziałem młodzieży z Chorwacji (Klasnić, Štulhofer, 2018) wykazało natomiast powiązanie seksizmu z akceptacją mitów na temat zgwałceń tylko u dziewczyn. Ponadto okazało się, że u dziewczyn oglądanie pornografii jest ujemnie skorelowane z akceptacją mitów na temat zgwałceń.

Moyano, Monge i Sierra (2016) przeprowadzili natomiast badanie wśród 448 peruwiańskich chłopców w wieku 14–17 lat, uczniów jednej ze szkół średnich w mieście Cusco. Aż 1/3 z nich dopuściła się przemocy seksualnej co najmniej raz w życiu. Okazało się, że przekonania wspierające gwałty (*rape supportive attitudes*), podobnie jak doświadczenie przemocy seksualnej, są predyktorami dopuszczania się przemocy seksualnej.

KONSEKWENCJE MITÓW NA TEMAT ZGWAŁCEŃ

Wspomniane badanie peruwiańskich nastolatków wskazuje na związek akceptacji mitów na temat zgwałceń z dopuszczaniem się przemocy seksualnej. Do podobnego wniosku prowadzą wyniki badania dorosłych przestępców seksualnych, uczestniczących w programie resocjalizacyjnym w nowozelandzkim więzieniu *Rolleston Prison* (Hudson, Wales, Bakker, Ward, 2002). Jego autorzy wykazali, że akceptacja mitów na temat zgwałceń dodatkowo koreluje z ryzykiem recydywy u przestępców seksualnych. Wynika z tego, że akceptacja mitów na temat zgwałceń jest poważnym problemem, który wymaga dalszych badań i oddziaływań.

Ważną kwestią jest także poziom akceptacji mitów na temat zgwałceń u ofiar przemocy seksualnej. Badanie przeprowadzone wśród 74 zgwałconych kobiet przebywających w więzieniu, głównie za przestępstwa niekryminalne, wykazało, że kobiety cechujące się wysokim wskaźnikiem akceptacji mitów na temat zgwałceń rzadziej decydują się zgłosić gwałt na policję (Heath, Lynch, Fritch, Wong, 2013). Do podobnych wniosków doszły Egan i Wilson (2012) na podstawie badania przeprowadzonego wśród 36 kobiet korzystających z pomocy ośrodków dla ofiar gwałtu w Anglii i Irlandii. Ponadto w badaniu z udziałem ponad 1000 ofiar przemocy

seksualnej wykazano, że u kobiet, które doświadczyły negatywnych reakcji społecznych – w tym obwiniania – występowało więcej objawów zespołu stresu pourazowego niż u kobiet, które takich reakcji nie doświadczyły (Ullman, Filipas, Townsend, Starzynski, 2006). Badania te zostały przeprowadzone wśród dorosłych, jednak akceptacja mitów na temat zgwałceń wśród nastolatków również może wpływać na zdrowie psychiczne ofiar i proces wychodzenia przez nie z traumy. Dworkin, Sessarego, Pittenger, Edwards i Banyard (2017) przeprowadzili bowiem badanie wśród ponad 3000 nastolatków, spośród których 263 doświadczyło napaści seksualnej. Okazało się, że wysoki wskaźnik akceptacji mitów na temat zgwałceń w klasie ofiary był istotnie powiązany z wystąpieniem u niej objawów depresji. Wskazuje to na rolę, jaką w radzeniu sobie z doświadczeniem przemocy seksualnej u młodej osoby może odgrywać środowisko rówieśnicze, oraz – w konsekwencji – na to, jak ważna jest odpowiednia edukacja młodzieży dotycząca tego problemu.

Warto także zwrócić uwagę na kwestię mitów ma temat zgwałceń u osób pracujących z ofiarami przemocy seksualnej, w tym prawników. Krahé, Temkin, Bieneck i Berger (2008) przebadali 1451 studentów prawa i 129 aplikantów, prosząc ich o przeczytanie kilku opisów przypadków przemocy seksualnej oraz ocenienie stopnia odpowiedzialności sprawcy i ofiary. Okazało się, że badani byli skłonniejsi do obwiniania ofiary, jeśli sprawca i ofiara znali się wcześniej. Dane dotyczące rzeczywistych wyroków wydają się potwierdzać tę tendencję. W badaniu przeprowadzonym w Norwegii wykazano, że sprawcy zgwałceń, którzy znali ofiarę wcześniej, dostają wyroki niższe średnio o 18% niż sprawcy, którzy byli obcy dla ofiary.

Cytowane badania pokazują, że mity na temat zgwałceń stanowią poważny problem, dlatego konieczne są oddziaływania edukacyjne zapobiegające ich akceptacji i dostarczające fachowej wiedzy na temat przemocy seksualnej.

PROFILAKTYKA PRZEMOCY SEKSUALNEJ – STAN BADAŃ

Schewe (2008) w swoim przeglądzie badań na temat skuteczności programów edukacyjnych zapobiegających przemocy seksualnej wskazał interwencję opartą na mitach jako jedną z metod o dobrze udokumentowanej skuteczności. Badacz podkreślił jednak, że interwencje oparte na samym dostarczeniu wiedzy na temat przemocy seksualnej nie są skuteczne. Zwrócił także uwagę, że skuteczne są metody interaktywne, jak gry czy quizy (WCSAP, 2013).

Inne metody, zaliczone przez Schewe'a do metod o dobrze udokumentowanej skuteczności, to interwencja oparta na zaangażowaniu postronnych osób (*bystander intervention*), kursy samoobrony dla kobiet oraz trening asertywności i komunikacji.

Jako metody, których skuteczność wymaga dalszych badań, Schewe wymienia metodę opartą na rozwijaniu empatii wobec ofiar zgwałceń, metodę zorientowaną na unikanie ryzykownych sytuacji, metodę skoncentrowaną na negatywnych konsekwencjach dla sprawców oraz metodę zorientowaną na zmianę norm społecznych. Niską skutecznością cechują się natomiast wspomniana już interwencja oparta na wiedzy i edukacja na temat samoobrony, obejmująca same rozmowy, bez praktycznych ćwiczeń.

PROFILAKTYKA PRZEMOCY SEKSUALNEJ WŚRÓD MŁODZIEŻY – WYBRANE PROGRAMY I ODDZIAŁYWANIA

Model oparty na mitach jest wykorzystywany m.in. w programie *I heart consent*. Opiera się on na uwrażliwianiu młodzieży na to, jak ważna w relacjach erotycznych jest obustronna zgoda. Na stronie programu dostępny jest poradnik prowadzenia warsztatów dotyczących tej kwestii (NUS, 2015). Jednym z ćwiczeń jest właśnie dyskusja grupowa na temat mitów dotyczących zgwałceń i konsekwencji społecznych, z jakimi owe mity się wiążą. Poradnik został opracowany z myślą o edukacji studentów, ale opisane w nim ćwiczenia można prowadzić także wśród uczniów szkół średnich.

Malo-Juvera (2012) postanowił sprawdzić skuteczność programu edukacyjnego, w którym mity na temat zgwałceń zostały wplecione w treść lekcji języka angielskiego. Uczniowie mieli za zadanie przeczytać powieść autorstwa Laurie H. Anderson pt. *Speak*, której główna bohaterka – Melinda – została zgwałcona. Powieść służy za punkt wyjścia dyskusji, o tym, czym jest przemoc seksualna i o popularnych mitach na jej temat. Malo-Juvera wplata do programu także technikę opartą na empatii – jednym z zadań uczestników jest napisanie listu do Melindy. Okazało się, że u uczestników programu ($N = 139$) obniżył się poziom akceptacji mitów dotyczących winy ofiary (np. częściej za nieprawdziwe uważali następujące zdanie „Gdy dziewczyny noszą kuse topy i krótkie spódniczki, same proszą się o kłopoty”), nie zmienił się natomiast poziom akceptacji mitów związanych z przeszacowaniem skali problemu fałszywych oskarżeń (np. „Wiele dziewczyn, które godzą się na seks, a potem zmieniają zdanie, twierdzi, że to był gwałt na randce”).

Fay i Medway (2006) postanowili połączyć program oparty na mitach z treningiem asertywności oraz komunikacji. Program – adresowany do amerykańskich nastolatków rozpoczynających naukę w szkole średniej – składał się z dwóch godzinnych spotkań, odbywających się dzień po dniu. Między spotkaniami uczestnicy mieli wykonać pracę domową. Okazało się, że poziom akceptacji mitów na temat

zgwalczeń u uczniów, którzy wzięli udział w programie, obniżył się w porównaniu z grupą kontrolną. Nie zmieniły się jednak postawy wobec przemocy na randkach. Autorzy tłumaczą to tym, że już przed zajęciami uczestnicy programu cechowali się niskim wskaźnikiem akceptacji przemocy na randkach, a ponadto kwestionariusz mierzący tę zmienną dotyczył głównie przemocy fizycznej, która nie jest tak częsta, jak wywieranie nacisku na kontakt seksualny.

W USA powstał także model interwencji opartej na zaangażowaniu postronnych osób (*bystander intervention*). Interwencja ta dotyczy głównie tego, jak świadkowie powinni reagować na przemoc. Jednym z programów wykorzystujących ten model jest *Mentors in Violence Prevention*, który nawiązuje zarazem do modelu opartego na normach społecznych, gdyż mężczyzna występujący w roli mentora dzięki swojej wysokiej pozycji w grupie wpływa na kształtowanie się norm tej grupy. Mentorami zostają osoby należące do tej samej grupy społecznej, co osoby, do których kierowany jest przekaz. Program ten opiera się bowiem na edukacji rówieśniczej. Pierwotnie był on stosowany głównie w drużynach sportowych, później jednak zaadaptowano go na potrzeby środowisk wojskowych oraz szkół i uniwersytetów. Przeprowadzona za pomocą półstrukturalizowanych wywiadów ewaluacja programu w szkockich szkołach średnich pokazała, że wpłynął on na zmiany postaw i przekonań dotyczących przemocy seksualnej (Williams, Neville, 2016). Program oparty na podobnych założeniach – *Coaching Boys Into Men* (CBIM) – przetestowano za pomocą eksperymentu z grupą kontrolną w grupie 973 sportowców płci męskiej w wieku 11–14 lat i również stwierdzono jego skuteczność, ponieważ uczestnicy programu zadeklarowali większą gotowość do pomocy osobom narażonym na przemoc seksualną, przywiązywali większą wagę do równości płci, a także zmniejszył się u nich odsetek zachowań przemocowych. Jak pokazała druga część badania, przeprowadzona po rocznej przerwie, redukcja zachowań przemocowych okazała się trwała (Abebe i in., 2017).

Innym przykładem programu skierowanego do nastolatków i młodych mężczyzn jest *Manhood 2.0*, którego celem jest zaangażowanie uczestników w kwestionowanie szkodliwych ról płciowych, co ma przełożyć się na ograniczenie przemocy seksualnej. Skuteczność tego programu jest obecnie oceniana przez Uniwersytet w Pittsburghu. Efektem uczestnictwa w programie ma być zwiększenie reagowania na dostrzeganą przemoc (*bystander intervention*), rozpoznawanie zachowań przemocowych, równościowe postawy dotyczące płci, mniej zachowań związanych z przemocą seksualną i mniej zachowań przemocowych w związkach.

First Step Peer Education Program łączy model oparty na mitach i model oparty na zaangażowaniu postronnych osób (Kernsmith, Hernandez-Jozefowicz, 2011).

Edukatorzy rówieśniczy przy wsparciu nauczyciela w trakcie kilku 50-minutowych spotkań przeprowadzili wśród swoich koleżanek i kolegów warsztaty dotyczące mitów na temat zgwałceń, redukcji ryzyka, pomocy osobom, które doznały przemocy seksualnej, oraz interwencji postronnych osób. Okazało się, że po udziale w programie poziom akceptacji mitów na temat zgwałceń znacznie się zmniejszył. Najsilniejszy efekt wystąpił u tych uczniów, którzy czuli się związani ze szkołą i którzy postrzegali ucznia prowadzącego warsztat jako kogoś podobnego do siebie.

Bardzo ważną kwestią jest także przemoc seksualna, jakiej doświadczają młodzi ludzie należący do mniejszości LGBT. Badanie przeprowadzone wśród uczniów amerykańskich szkół średnich wykazało bowiem, że aż 17,8% homo- lub biseksualnych uczniów (w porównaniu z 5,4% heteroseksualnych) w jakimś momencie życia zostało zmuszonych do odbycia stosunku seksualnego (Kann i in., 2011). Na uwagę zasługują tutaj poradniki przygotowane przez *National Sexual Violence Resource Center* i *Pennsylvania Coalition Against Rape* (2012) oraz przez *North Carolina Coalition Against Sexual Assault* (Przewoznik, 2015) dotyczące zapobiegania przemocy seksualnej wobec osób LGBT.

BADANIE SKUTECZNOŚCI PROFILAKTYKI PRZEMOCY SEKSUALNEJ - PROBLEMY I WYZWANIA

Z badaniem skuteczności programów edukacyjnych służących zapobieganiu przemocy seksualnej wiąże się wiele wyzwań i problemów. Podstawowym problemem jest kwestia pomiaru. Podczas gdy interwencje dotyczące np. zmiany nawyków są łatwo kwantyfikowalne, to zmierzenie, czy interwencje związane z zapobieganiem przemocy seksualnej są skuteczne, stanowi duże wyzwanie.

Głównym celem większości programów jest zwiększenie wiedzy i świadomości na temat gwałtów i przemocy seksualnej w nadziei, że przełoży się to na zmianę postaw, a postawy – na zachowania (Dickson, 2013; Townsend, 2012). Badania z psychologii społecznej pokazują jednak, że związek między postawami a zachowaniami jest złożony (Wojciszke, 2017) i szeroko pojęte postawy wobec przemocy seksualnej i ofiar tej przemocy nie muszą być bezpośrednio powiązane.

Z pewnością warto mieć na uwadze, że większość tych programów i badań ich skuteczności powstała w USA. Tymczasem badania wskazują, że poziom akceptacji mitów na temat zgwałceń jest ściśle powiązany z konkretnym kontekstem kulturowym. Heaven, Connors i Pretorius (1998) porównali poziom obwiniania ofiar przemocy seksualnej wśród australijskich i południowoafrykańskich studentów. Poprosili badanych o przeczytanie opisów przemocy seksualnej, różniących się m.in. statusem

społecznym sprawcy i ofiary, a następnie o ocenę odpowiedzialności sprawcy oraz ofiary. Okazało się, że studenci południowoafrykańscy byli skłonniejsi do obwiniania ofiar, niezależnie od okoliczności zdarzenia oraz charakterystyki sprawcy i ofiary. Z badania Lee, Pomeroy, Yoo i Rheinboldta (2005) porównującego studentów rasy białej i studentów z Azji wynika, że studenci azjatyccy cechują się wyższym wskaźnikiem akceptacji mitów na temat zgwałceń. Nie wszystkie badania świadczą jednak na korzyść przedstawicieli rasy białej. Schneider, Mori, Lambert i Wong (2009) porównali 764 białych, latynoskich i azjatyckich studentów jednego z uniwersytetów w Kalifornii. Okazało się, że biali mężczyźni byli skłonniejsi do obwiniania ofiar niż ich latynosc i azjatyccy koledzy.

Ponadto warto mieć na uwadze to, że ewaluacji większości programów edukacyjnych dokonano za pomocą kwestionariuszy. Metoda ta jest obciążona dużym ryzykiem związanym z podatnością na aprobatę społeczną, dlatego wskazane byłoby uzupełniające stosowanie metod niedeklaratywnych, np. opartych na *Implicit Association Test* lub na wskaźnikach psychofizjologicznych.

PRZEMOC SEKSUALNA WŚRÓD MŁODZIEŻY W POLSCE – ASPEKTY PRAWNE

Polski ustawodawca kwestie dotyczące powyższych zagadnień reguluje systemowo w kilku aktach prawnych. I tak Kodeks karny (kk) w części szczególnej, w rozdziale XXV (Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) zawiera definicję gwałtu w typie podstawowym oraz kwalifikowanym, jak również cały szereg regulacji dotyczących seksualnego wykorzystania niepełnoletniości, bezradności, zależności czy też krytycznego położenia osoby pokrzywdzonej tym przestępstwem. Zwiększoną ochroną prawodawca zdaje się otaczać osoby małoletnie zagrożone tym szczególnym typem przestępstwa, gdyż w przypadku gwałtu na takiej osobie wprowadza przestępstwo w typie kwalifikowanym, czyli zaostża w stosunku do typu podstawowego odpowiedzialność karną sprawcy. Dodatkowo w trosce o dobro małoletnich poniżej 15 r.ż. w art. 200 kk ustawodawca zabezpiecza ich dobra, penalizując takie zachowania/czyny jak: obcowanie płciowe, prezentowanie i udostępnianie treści pornograficznych lub udostępnianie przedmiotów mających taki charakter, rozpowszechnianie takich treści w sposób umożliwiający małoletniemu zapoznanie się z nimi, prezentowanie małoletniemu czynności seksualnych, jak również prowadzenie reklamy lub promocji działalności polegającej na rozpowszechnianiu treści pornograficznych w sposób umożliwiający zapoznanie się z nimi małoletniemu. Artykuły 200a i 200b kk regulują, odpowiednio, elektroniczną korupcję małoletniego oraz propagowanie pedofilii.

Kolejnym aktem normatywnym w polskim systemie prawa regulującym problematykę przestępstw seksualnych jest Ustawa z dnia 13 maja 2016 roku o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym (Dz.U. 2016 poz. 862). Artykuł 2 tej ustawy zawiera definicję pojęcia przestępczości na tle seksualnym, natomiast w Rozdziale 2 wymieniono zadania, jakie ustawodawca stawia Ministrowi Sprawiedliwości w związku z prowadzeniem Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym oraz szczegółowo uregulowano tryb jego tworzenia i prowadzenia.

Aktem prawa powszechnie obowiązującego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej jest również Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych sporządzona w Lanzarote dnia 25 października 2007 roku (Dz.U. 2015 poz. 608). Reguluje ona szeroko i kompleksowo ochronę dzieci przed przestępstwami na tle seksualnym, a w jej preambule wymieniono następujące stojące przed nią zadania:

wnieść skuteczny wkład w osiągnięcie wspólnego celu zapewnienia dzieciom ochrony przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, bez względu na to, kto jest sprawcą oraz zapewnienia pomocy ofiarom; zwracając uwagę na potrzebę stworzenia całościowego instrumentu międzynarodowego kładącego nacisk na prewencyjne, ochronne i prawno-karne aspekty w walce przeciwko wszelkim formom seksualnego wykorzystywania dzieci i niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych oraz, tworzącego specjalny mechanizm monitorujący.

PROFILAKTYKA PRZEMOCY SEKSUALNEJ WŚRÓD MŁODZIEŻY W POLSCE

Kwestię profilaktyki przemocy seksualnej wśród polskiej młodzieży podejmują organizacje pozarządowe zajmujące się edukacją seksualną, jak np. Grupa Edukatorów Seksualnych Ponton. W 2013 r. zrealizowała ona projekt „Przemoc seksualna i wiktymizacja wśród nastolatków”, w ramach którego edukatorki grupy przeprowadziły warsztaty dla licealistów, poświęcone reagowaniu na przemoc. Rezultatem projektu było także opracowanie poradnika dla nauczycieli i pedagogów pt. *Nie zgadzam się na przemoc! Aktywizacja młodzieży w zakresie przeciwdziałania przemocy seksualnej i wiktymizacji*, który udostępniono na stronie internetowej Kampanii 16 Dni Przeciwko Przemocy ze względu na Płeć (Synakiewicz i in., 2013). Na uwagę zasługują także materiały e-learningowe Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (edukacja.fdds.pl) poświęcone profilaktyce różnych rodzajów przemocy, w tym wykorzystywania seksualnego, poradnik Fundacji Feminoteka na temat przeciwdziałania przemocy

seksualnej w szkole (Fundacja Feminoteka, 2008) oraz podręcznik dla nauczycieli, trenerów i pedagogów *Edukacja bez Tabu* dotyczący różnych aspektów seksualności, w tym przemocy seksualnej (Hunter-Geboy, 2009).

Nawet najlepiej zaplanowana i zorganizowana akcja nie zastąpi jednak systemowego działania w postaci edukacji seksualnej w szkołach. Poważnym problemem są tutaj jej niedoskonałości w Polsce. Co prawda, 86% z ponad 3000 osób w wieku 11–30 lat, które wzięły udział w badaniu Grupy Edukatorów Seksualnych Ponton (2014), miało zapewniony przedmiot wychowanie do życia w rodzinie (WdŻwR) na co najmniej jednym poziomie nauczania, jednak aż połowa z nich twierdzi, że przedmiot ten pojawił się w ich edukacji zbyt późno, a w dodatku jedynie 23% osób, które miały zajęcia z WdŻwR, twierdzi, że omawiano na nich problematykę przemocy seksualnej. Wyniki badania dotyczącego edukacji seksualnej w domu (Grupa Edukatorów Seksualnych Ponton, 2011) także nie napawają optymizmem. Spośród ponad trzech tysięcy badanych aż 73% twierdzi, że w ich domu rodzinnym nie poruszano tematyki przemocy seksualnej. Tymczasem WHO (2006) jako jeden z warunków zdrowia seksualnego wymienia doświadczenia seksualne wolne od przymusu, dyskryminacji i przemocy. Dlatego ważne jest, by polscy uczniowie zdobywali wiedzę na temat przemocy seksualnej opartą na solidnych podstawach naukowych, bez powielania mitów i stereotypów.

E-maile autorów: agnieszka.lys@psych.uw.edu.pl, kmatusiewicz@psych.uw.edu.pl, krzysztofkuligowski.1005@gmail.com, studzinna@gmail.com.

BIBLIOGRAFIA

- Abebe, K. Z., Jones, K. A., Ciaravino, S., Ripper, L., Paglisotti, T., Morrow, S. E., ... Miller, E. (2017). A cluster-randomized trial of a middle school gender violence prevention program: Design, rationale, and sample characteristics. *Contemporary Clinical Trials*, 62, 11–20.
- Aosved, A. C., Long, P. J. (2006). Co-Occurrence of RMA, Sexism, Racism, Homophobia, Ageism, Classism, and Religious Intolerance. *Sex Roles*, 55(7–8), 481–492. DOI: 10.1007/s11199-006-9101-4.
- Bendixen, M., Kennair, L. E. O. (2017). When less is more: Psychometric properties of Norwegian short-forms of the Ambivalent Sexism Scales (ASI and AMI) and the Illinois Rape Myth Acceptance (IRMA) Scale. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58(6), 541–550.

- Burt, M. R. (1980). Cultural Myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230. DOI: 10.1037/0022-3514.38.
- Chapleau, K. M., Oswald D. L. (2014). A System Justification View of Sexual Violence: Legitimizing Gender Inequality and Reduced Moral Outrage Are Connected to Greater Rape Myth Acceptance. *Journal of Trauma & Dissociation*, 15(2), 204–218. DOI: 10.1080/15299732.2014.867573.
- Chapleau, K. M., Oswald D. L., Russell, B. L. (2007). How Ambivalent Sexism Toward Women and Men Support Rape Myth Acceptance. *Sex Roles*, 57(1–2), 131–136. DOI: 10.1007/s11199-007-9196-2.
- Chudasama, R. K., Kadri, A. M., Zalavadiya, D., Joshi, N., Bholra, Ch. (2013). Attitude and Myths towards Rape among Medical Students in Rajkot, India. *Online Journal of Health and Allied Sciences*, 12(3), 1–6.
- CooperStoll, L., Lilley, T. G., Pinter, K. (2017). Gender-Blind Sexism and Rape Myth Acceptance. *Violence Against Women*, 23(1), 28–45. DOI: 10.1177/1077801216636239.
- Debowska, A., Boduszek, D., Dhingra, K., Kola, S., Meller-Pruniska, A. (2015). The Role of Psychopathy and Exposure to Violence in Rape Myth Acceptance. *Journal Of Interpersonal Violence*, 30(15), 2751–70. DOI: 10.1177/0886260514553635.
- Debowska, A., Boduszek, D., Dhingra, K., DeLisi, M. (2016). The Effect of Male Incarceration on Rape Myth Acceptance: Application of Propensity Score Matching Technique. *Deviant Behavior*, 1–7. DOI: 10.1080/01639625.2015.1060805.
- Dickson, S. (2013). *Preventing sexual violence: A stocktake of taiwi and bicultural primary prevention activities*. Pobrane z: <http://rpe.co.nz/wp-content/uploads/2011/11/Executive-Summary-Preventing-Sexual-Violence-A-Stocktake-of-Taiwi-Bicultural-Primary-Prevention-Activities-2013.pdf>.
- Dworkin, E. R., Sessarego, S. N., Pittenger, S. L., Edwards, K.M., Banyard, V. L. (2017). Rape Myth Acceptance in Sexually Assaulted Adolescents' School Contexts: Associations with Depressed Mood and Alcohol Use. *American Journal of Community Psychology*, 60(3–4), 516–526. DOI: 10.1002/ajcp.12173.
- Egan, R., Wilson, J. C. (2012). Rape Victims' Attitudes to Rape Myth Acceptance. *Psychiatry, Psychology and Law*, 19(3), 345–357. DOI: 10.1080/13218719.2011.585128.
- Fay, K. E., Medway, F. J. (2006). An acquaintance rape education program for students transitioning to high school. *Sex Education: Sexuality, Society and Learning*, 6(3), 223–236.
- Fundacja Feminoteka. (2008). *Przeciwdziałanie przemocy i przemocy seksualnej wobec dziewcząt. Poradnik dla nauczycieli i nauczycielek*. Pobrane z: <http://feminoteka.pl/przeciwdzialanie-przemocy-i-przemocy-seksualnej-wobec-dziewczat-poradnik-dla-nauczycieli-i-nauczycielek/>.

- Giovannelli, T. S., Jackson, L. (2013). Sexual violence perceptions among Christian college students. *Mental Health, Religion & Culture*, 16(3), 254–272. DOI: 10.1080/13674676.2012.657618.
- Grabowska, M., Rawłuszko, M. (2016). Powszechność i trwałość przemocy seksualnej wobec kobiet: wyzwania metodologiczne i wyniki badań ankietowych. W: M. Grabowska, A. Grzybek (red.), *Przełamać tabu. Raport o przemocy seksualnej* (s. 11–76). Warszawa: Fundacja Ster.
- Grupa Edukatorów Seksualnych Ponton. (2011). *Skąd wiesz? Jak wygląda edukacja seksualna w polskich domach*. Pobrane z: http://ponton.org.pl/wp-content/uploads/2018/09/Sk%C4%85d-wiesz-RAPORT_ostateczny.pdf.
- Grupa Edukatorów seksualnych Ponton. (2014). „Sprawdzian (z)WDŻ”, czyli jak wygląda edukacja seksualna w polskich szkołach. Pobrane z: http://ponton.org.pl/wp-content/uploads/2018/09/raport_jaka_edukacja_2014_21112014.pdf.
- Hantzi, A., Lampridis, E., Tsantila, K., Bohner, G. (2015). Validation of the Greek Acceptance of Modern Myths about Sexual Aggression (AMMSA) Scale: Examining Its Relationships with Sexist and Conservative Political Beliefs. *International Journal of Conflict and Violence*, 9(1), 122–133. DOI: 10.4119/UNIBI/ijcv.498.
- Heath, N. M., Lynch, S. M., Fritch, A. M., Wong, M. M. (2013). RMA Impacts the Reporting of Rape to the Police: A Study of Incarcerated Women. *Violence Against Women*, 19(9), 1065–1078. DOI: 10.1177/1077801213501841.
- Heaven, P. C. L., Connors, J., Pretorius, A. (1998). Victim Characteristics and Attribution of Rape Blame in Australia and South Africa. *Journal of Social Psychology*, 138(1), 131–133.
- Herman, D. F. (1984). Rape culture. W: J. Freeman (red.), *Women: A feminist perspective* (s. 45–53). Mountain View, CA: Mayfield.
- Hudson, S. M., Wales, D. S., Bakker, L., Ward, T. (2002). Dynamic Risk Factors: The Kia Marama Evaluation. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 14, 103–119. DOI: 10.1177/107906320201400203.
- Hunter-Geboy, C. (2009). *Edukacja bez tabu. Podręcznik do prowadzenia zajęć z młodzieżą na temat seksualności i relacji międzyludzkich*. Gdańsk: Grupa Edukacyjna Bez Tabu. Pobrane z: <https://www.advocatesforyouth.org/wp-content/uploads/storage//advfy/documents/life%20planning%20education%20polish.pdf>.
- Jonason, P., Girgis, M., Milne-Home, J. (2017). The Exploitive Mating Strategy of the Dark Triad Traits: Tests of Rape-Enabling Attitudes. *Archives of Sexual Behavior*, 46, 697–706. DOI: 10.1007/s10508-017-0937-1.
- Kann, L., Olsen, E. O., McManus, T., Kinchen, S., Chyen, D., Harris, W. A., Wechsler, H. (2011). Sexual identity, sex of sexual contacts, and health-risk behaviors among students in grades 9–12 – Youth Risk Behavior Surveillance, selected

- sites, United States, 2001-2009. *Surveillance Summaries*, 60, 1–133. Pobrane z: <http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/ss6007a1.htm>.
- Kernsmith, P. D., Hernandez-Jozefowicz, D. M. (2011). A Gender-Sensitive Peer Education Program for Sexual Assault Prevention in the Schools. *Children & Schools*, 33(3), 146–157.
- Klasnić, K., Štulhofer, A. (2018). Rape Myths Acceptance among Adolescents – A Longitudinal Mediation Analysis. *Društvena istraživanja*, 27(2), 221–242.
- Krahé, B., Temkin, J., Bieneck, S., Berger, A. (2008). Prospective lawyers' rape stereotypes and schematic decision making about rape cases. *Psychology, Crime and Law*, 14(5), 461–479. DOI: 10.1080/10683160801932380.
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Långström, N., Babchishin, K. M., Fazel, S., Lichtenstein, P., Frisell, T. (2015). Sexual offending runs in families: A 37-year nationwide study. *International Journal of Epidemiology*, 44(2), 713–720. DOI: 10.1093/ije/dyv029.
- Lee, J., Pomeroy, E. C., Yoo, S.-K., Rheinboldt, K. T. (2005). Attitudes Toward Rape—A Comparison Between Asian and Caucasian College Students. *Violence Against Women*, 11(2), 177–196. DOI: 10.1177/1077801204271663.
- Malo-Juvera, V. (2012). *The effect of young adult literature on adolescents' rape myth acceptance* (praca doktorska). Pobrane z: <http://digitalcommons.fiu.edu/etd>.
- McMahon, J. J. (2005). *Marital rape laws 1976-2002: from exemptions to prohibitions* (master's thesis). Pobrane z: <https://pdfs.semanticscholar.org/db09/ae24ef088bb84a29b5043e00ddd384d8c389.pdf>.
- Moyano, N., Monge, F. S., Sierra, J. C. (2017). Predictors of sexual aggression in adolescents: Gender dominance vs. rape supportive attitudes. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 9 (1) 25–31.
- National Sexual Violence Resource Center and Pennsylvania Coalition Against Rape. (2012). *Guide for transformative prevention programming. Sexual violence and individuals who identify as LGBT*. Pobrane z: https://www.nsvrc.org/sites/default/files/Publications_NSVRC_Guides_Transformative-Prevention-Programming.pdf.
- National Union of Students. (2015). *Consent Workshop Facilitator Guide*.
- Page, A. D. (2008). Judging women and defining crime: police officers' attitudes toward women and rape. *Sociological Spectrum*, 28, 389–411. DOI: 10.1080/02732170802053621.
- Papp, L. J., Erchull, M. J. (2017). Objectification and System Justification Impact Rape Avoidance Behaviors. *Sex Roles*, 76, 110–120. DOI: 10.1007/s11199-016-0660-8.
- Przewoznik, J. (2015). *Gay Straight Alliances as a Component of a Sexual Violence Prevention Strategy: History, Possibility, and Lessons Learned from North Carolina*.

- Pobrane z: <http://www.nccasa.org/cms/wp-content/uploads/2013/11/GSAs-as-SV-Prevention-Strategies.pdf>.
- Rebeiz, M. J., Harb, Ch. (2010). Perceptions of Rape and Attitudes Toward Women in a Sample of Lebanese Students. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(4), 735–752. DOI: 10.1177/0886260509334410.
- Russell, K. J., Hand, Ch. J. (2017). Rape myth acceptance, victim blame attribution and Just World Beliefs: A rapid evidence assessment. *Aggression and Violent Behavior*, 37, 153–160. DOI: 10.1016/j.avb.2017.10.008.
- Sakallı-Uğurlu, N., Yalçın, Z. S., Glick, P. (2007). Ambivalent Sexism, Belief in a Just World, and Empathy as Predictors of Turkish Students' Attitudes Toward Rape Victims. *Sex Roles*, 57, 889–895. DOI: 10.1007/s11199-007-9313-2.
- Sarmiento, I. (2011). Rape stereotypes and labeling: awareness of victimization and trauma. *Psychological Reports*, 108(1), 141–148.
- Saunders, A. (2012, January). *Speech on the prosecution of rape and serious sexual offences*. Speech from 30.01.2012. Pobrane z: http://www.cps.gov.uk/news/articles/speech_on_the_prosecution_of_rape_and_serious_sexual_offences_by_alison_saunders_chief_crown_prosecutor_for_london/.
- Schewe, P. A. (2008). Interventions to Prevent Sexual Violence. W: L. S. Doll, S. E. Bonzo, D. A. Sleet, J. A. Mercy (red.), *Handbook of Injury and Violence Prevention* (s. 223–240). Boston, MA: Springer US.
- Schneider, L. J, Mori, L. T., Lambert, P. L., Wong, A. O. (2009). The Role of Gender and Ethnicity in Perceptions of Rape and Its Aftereffects. *Sex Roles*, 60, 410–421. DOI: 10.1007/s11199-008-9545-9.
- Smith, S. G., Chen, J., Basile, K. C., Gilbert, L. K., Merrick, M. T., Patel, N., Walling, M., Jain, A. (2017). *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010-2012 State Report*. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.
- Strömwall, L. A., Alfredsson, H., Landström, S. (2013). Blame attributions and rape: Effects of belief in a just world and relationship level. *Legal and Criminological Psychology*, 18, 254–261. DOI: 10.1111/j.2044-8333.2012.02044.x.
- Synakiewicz, A., Kot, M., Wawrzyńczyk, P., Raczyńska, K., Trojanowska, P., Broniarczyk, N., ... Skonieczna, J. (2013). *Nie zgadzam się na przemoc! Aktywizacja młodzieży w zakresie przeciwdziałania przemocy seksualnej i wiktymizacji*. Pobrane z: <http://kampania16dni.pl/wp-content/uploads/2015/10/Nie-zgadzam-si%C4%99-na-przemoc-Aktywizacja-m%C5%82odzie%C5%BCy-w-zakresie-przeciwdzia%C5%82ania-przemocy-seksualnej-i-wiktymizacji.pdf>.

- Toates, F., Smid, W., van den Berg, J. W. (2017). A framework for understanding sexual violence: Incentive-motivation and hierarchical control. *Aggression and Violent Behavior*, 34, 238–253. DOI: 10.1016/j.avb.2017.01.001.
- Townsend, S. M. (2012). *Year 3 report and synthesis: National strengths and needs assessment prevention assessment*. Enola, PA: National Sexual Violence Resource Centre. Pobrane z: https://www.nsvrc.org/sites/default/files/2013-01/publications_nsvrc_reports_prevention-assessment_year-3-national-strengths-needs.pdf.
- Ullman, S. E., Filipas, H. H., Townsend, S. M., Starzynski, L. L. (2006). The Role of Victim–Offender Relationship in Women’s Sexual Assault Experiences. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(6), 798–819. DOI: 10.1177/0886260506288590.
- Vonderhaar, R. L., Carmody, D. C. (2014). There Are No “Innocent Victims”: The Influence of Just World Beliefs and Prior Victimization on Rape Myth Acceptance. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(10), 1–18. DOI: 10.1177/0886260514549196.
- Ward, T., Beech, A. (2006). An Integrated Theory of Sexual Offending. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 44–63.
- Waterhouse, G. F., Reynolds, A., Egan, V. (2016). Myths and legends: The reality of rape offences reported to a UK police force. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 8, 1–10. DOI: 10.1016/j.ejpal.2015.04.001.
- WCSAP [Washington Coalition of Sexual Assault Programs]. (2013). *Promising practices in school-based prevention*. Pobrane z: <https://www.wcsap.org/resources/publications/tips-guides/prevention/promising-practices-school-based-prevention>.
- Watts, A. L., Bowes, S. M., Latzman, R. D., Lilienfeld, S. O. (2016). Psychopathic traits predict harsh attitudes toward rape victims among undergraduates. *Personality and Individual Differences*, 106, 1–5.
- WHO. (2006). *Report of a technical consultation on sexual health, 28–31 January 2002, Geneva*. Pobrane z: https://www.who.int/reproductivehealth/publications/sexual_health/en/.
- WHO. (2016). *World Report on Violence and Health. Summary*. Pobrane z: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf.
- Williams, D. J., Neville, F. G. (2016). Qualitative evaluation of the Mentors in Violence Prevention pilot in Scottish high schools. *Psychology of Violence*, 7(2), 213–223.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2013). *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje. Pobrane z: https://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Ogolnopolska_diagnoza_problemu_przemocy_wobec_dzieci_Wyniki_badania_2013.pdf.
- Wojciszke, B. (2017). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

PSYCHOLOGICAL, SOCIAL AND LEGAL GROUNDS FOR THE PREVENTION OF SEXUAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN AND YOUNG PEOPLE

The article contains a review of research on the prevention of sexual violence among young people. Particular emphasis was placed on myths about rape myths and their modification through education. Other methods were also presented, including empirically verified ones, e.g. bystander intervention, as well as legal aspects of the prevention of sexual violence among young people and actions taken by Polish NGOs in this matter. The role of sex education in preventing sexual violence among young people was emphasized.

KEYWORDS:

SEXUAL VIOLENCE AMONG YOUTH, RAPE MYTHS, SEXUAL EDUCATION

Cytowanie:

Łyś, A. E., Bargiel-Matusiewicz, K., Kuligowski, K., Studzińska, A. (2019). Psychologiczne, społeczne i prawne przesłanki do działań w zakresie profilaktyki przemocy seksualnej wobec dzieci i młodzieży. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 18(2), 21–37.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.